

Kommentar

Jan Tønnes Hansen

Danmarks pædagogiske universitet

Konstruktion og realitet, tankevirksomhed og selvdannelse?

Min kommentar til Bangs artikel er i hovedsagen en slags "meta-med-refleksion" motiveret af, at Bang har fat i et centralt udgangspunkt for en kritisk forholden sig til totalkonstruktivistisk tænkning uden at eliminere tænkningens konstruktivitet. Et par spørgsmål til evt. replicering er indflettet undervejs og afslutningsvist spørges der mere direkte til, hvilke overvejelser Bang evt. har gjort sig over forholdet mellem tankevirksomhed og selvdannelse i en økologisk referenceramme som hendes.

Erkendelse-som-opdagelse-og-konstruktion-med-den-direkte-perceptuelle-åbenhed-som-basislinje. Bangs bidrag til udviklingen af et økologisk begreb om tankevirksomhed, der indrømmer mennesket dets evne til "...at *opdage* (bemærk: ikke blot konstruere) den levede orden i sin praktiske livsproces", kan med fordel relateres til den aktuelle debat om konstruktivisme og konstruktivistisk læring (se fx Rasmussen, 1996 og KvaN, 1999)¹. En central opgave synes her at være at få gennemreflekteret og taget stilling til de lære- og udviklingsmæssige konsekvenser af et systemkonstruktivistisk synspunkt som fx Niklas Luhmanns, hvor det på basis af en totaladskillelse af hhv. *kommunikerende sociale systemer* og *tænkende psykiske systemer* hævdes, at den menneskelige erkendelse *intet* kender til uden for sig selv, som svarer til den selv (Luhmann, 1998, p. 177). Erkendelse (og tænkning i det hele taget) bliver hos Luhmann til systeminterne, autopoietiske operationer i den forstand, at det erkendende system selv producerer og reproducerer de elementer, hvoraf det består, gennem de elementer, hvoraf det består. I noget nær en totalkontrast til Gibson er det Luhmanns opfattelse, at "Erkendelse er mulig, ikke til trods for, men i kraft af, at systemet *ikke* er i stand til at optage kontakt med omverdenen. Netop derfor er systemet i forhold til omverdenen henvist til den rene erkendelsesform. [...] Omverdenen har ingen del i alt dette" (1992, p. 16 – min understregning).

Selvom Luhmann (utilstået) er enig med Gibson i², at perception må være betinget af differenser "...for i det omfang, luften selv laver støj og lyset selv bliver synligt, ville distinkte perceptioner blive umulige" (1998, p. 175), og at erkendelse ikke er mulig i "...en 'vilkårlig' omverden, men kun i en dertil egnet" (p. 176), så mener han alligevel ikke, at

dette kan berettige os til "...at slutte i en retning af erkendelsens 'tilpasning' til realiteten" (ibid)³. I overensstemmelse med logikken om systeminterne operationer holdes der konsekvent fast i, at erkendelsen som konstruktion intet kender til uden for sig selv, som svarer til den selv.

Set gennem en Bangsk økologi-optik er det klart, at det *ikke* som sådan kan være påstanden om, at erkendelse er konstruktion, der er problemet i Luhmanns tænkning. Bang udelukker jo ikke, at erkendelse *også* er konstruktion. Problemet er ret beset, at Luhmann fornægter *realitetskontaktens* betydning for vore erkendelseskonstruktioner og dermed etablerer en totalkonstruktivisme, hvor der ikke er plads til at forstå, at erkendelse *også* er afdækning og *opdagelse* af stadig flere aspekter af den materielle verdens reelle (både naturgivne og menneskeskabte) sammenhænge og levede ordener.

Og hvad så (!), kunne man måske fristes til at spørge? Kan det da for pokker ikke være ligegyldigt, om erkendelse forstås som konstruktion eller opdagelse? Hvem – bortset fra de mest radikale realismepedanter – får dog noget ud af at interessere sig for dette? Konstruktivister som fx Luhmann giver os jo nogle gode redskaber til at forstå, at hvert enkelt menneske danner sig sine egne meninger og har sine *blinde pletter* i forhold til at se, hvilke kriterier det ligger til grund for dets måde at iagttage, forstå og vide på. Og sådanne redskaber er jo da anvendelige, bl.a. i undervisningen af børn, unge og voksne, og særligt hvis man som underviser ønsker, at de alle skal lære at reflektere over deres egne lærestrategier og tage ansvar for deres egen læring, hvilket tidens krav til fleksibilitet, omstillingsevne og individualisering jo nærmest tvinger i front af den pædagogiske og uddannelsespolitiske dagsorden.

Tjah, hvis man hovedsageligt er optaget af at samle synsvinkler til en pragmatisk værktøjskasse og i den sammenhæng synes at konstruktivister og realister (osv.) hver for sig kan levere brugbare redskaber, som kan være gode og nyttige at kombinere efter vekslende situationer og humør, så er det måske af mindre betydning, om de anvendte teoretikere forstår erkendelse som totalkonstruktion (som hos Luhmann) eller som både-opdagelse-og-konstruktion-med-den-direkte-perceptuelle-åbenhed-som-erkendelsens-basislinje (som hos Bang). Men er man interesseret i at udvikle en sammenhængende teoretisk begribelse af, hvordan tingene rent faktisk *er*

¹ Mht. min deltagelse i denne debat, se fx (Hansen, 1999; 2000; 2000a; Kruse & Rasmussen, 2000).

² Se fx Gibson (1979, p. 52), hvor det hedder, at: "In the case of unstructured ambient light, an environment is not specified and no information about an environment is available".

³ Interessant nok er Luhmann på dette punkt mere radikal end den radikale konstruktivist Ernst von Glasersfeld, som Luhmann (1998, nt. 24) kritiserer for at deradikaliserer sin radikale konstruktivisme, fordi han (von Glasersfeld) har indset, at erkendelse *også* er tilpasning til realiteten.

(hvilket man som totalkonstruktivist vel nærmest pr. definition ikke kan være interesseret i), så er tingene ingenlunde lige gyldige. Så er der nemlig noget, der *rent faktisk* må forstås som mere grundlæggende end andet. Og så må man forsøge at indkredse dette noget, så det kan lægges til grund for den teoretiske forståelse af det, som er mindre grundlæggende – men (og det er vigtigt!) som ikke dermed nødvendigvis er mindre betydningsfuldt i menneskets tilværelsesrealisering.

Bangs arbejde udmærker sig som et sådant indkredsningforsøg, der med Gibsons perceptionspsykologi som "...en nøgle til at forstå, hvordan mennesker er i stand til at begribe orden i verden" og en (Merleau-Ponty-nær) sondring mellem den levede og den objektiverede orden som analytisk udgangspunkt, giver et bud på nogle fundamentale træk ved den menneskelige tankevirksomhed. Det er oplagt, at det må være fra en grundlagstænkning af denne art, at forholdet mellem erkendelse som hhv. opdagelse og konstruktion må søges forstået og forklaret – uden fornægtelse af hverken den ene eller den anden side af sagen, men med understregning af Gibsons pointe, at den direkte perceptuelle kontakt og opdagelse er primær til konstruktion (og kommunikation om konstruktion): "*For we cannot explain perceptions in terms of communication; it is quite the other way around. We cannot convey information about the world to others unless we have perceived the world*" (Gibson, 1979, p. 63).

Den indlysende logik i Bangs Gibson-inspirerede arbejde er i øvrigt, at der med en direkte perceptuel opdagelse som primær til konstruktion ikke er noget *principielt* problem forbundet med at forstå og forklare, hvad konstruktion er, mens det omvendt principielt *ikke* lader sig gøre at forstå og forklare, hvad perceptuel opdagelse er, hvis konstruktion er primær, da kriteriet for at afgøre, om der så i et givet tilfælde rent faktisk er tale om konstruktion eller opdagelse jo vil være en konstruktion og dermed lige så vel kan være et andet. På denne måde lukker totalkonstruktivismen sig inde i sin egen cirkelslutning, mens realisten blot kan håbe for dens tilhængere, at de ikke møder en løve på deres vej uden at *opdage* det.

Et af de spørgsmål, som omvendt kan stilles til Bangs arbejde, er, hvor *frigjort*, springende, vild og kreativ menneskets tankevirksomhed mon kan være uden at være fuldstændig *løstrevet* fra sin perceptuelle basislinje? Er det mon korrekt, at abstrakt tankevirksomhed nødvendigvis altid vil være forbundet med et materiale, som Bang synes at mene? Bang har nok ret i, at kyndige fysikere formodentlig kan læse en matematisk formels betydningsindhold direkte. Men hvornår slår muligheden for at afkode de eksplicite informationers betydningsindhold for implicit information over i en *tillæggelse* (dvs. konstruktion) af betydningsindhold? Og hvad med fx religiøs (og æstetisk) oplevelse, tænkning og forestillingsliv. Adskiller dette sig udelukkende fra anden tankevirksomhed ved at have *det abstrakte* som genstandsmæssigt mål? eller kunne det tænkes, at der her rent faktisk er tale om en anden mental kategori end fysikerens formellæsning?

Egentlig kan man vel også spørge mere radikalt, om det overhovedet er muligt at formulere en psykologisk meningsfuld *teoretisk* skillelinje mellem konstruktion og opdagelse, eller om afgørelser af, hvad der psykologisk set hører til hvor, altid vil være konkret-fænomenologiske afgørelser truffet på baggrund af konkrete individers aktuelt situerede

tankevirksomhed? Må man her være tilfreds med (i bedste fald) at formulere de *formelle* begrebsrammer, som skal til for at spørge om, hvad der er opdagelse og konstruktion, *opdagende konstruktion* og *konstruerende opdagelse* i menneskets tankevirksomhed, kan stilles på meningsfuld vis?

Tankevirksomhed og selvdannelse? Et spørgsmål af en lidt anden karakter, som jeg kunne tænke mig at stille Bang, er, om hun evt. skulle have gjort sig nogle overvejelser over forholdet mellem udvikling af tankevirksomhed og selvdannelse. Kan der med Bangs økologiske tilgang siges noget om, hvad der sker med et menneskes selvforhold, når det udvikler sin tankevirksomhed og trinvist objektiviserer flere og flere afsnit af den levede orden i dets praktiske livsproces? Sker der andet end at det i sin omverdensforbindelse udvikler sin tankevirksomhed? Og hvis dette er tilfældet, hvilken udviklingsmæssig betydning har andre mennesker så for, *hvad* og *hvor* *dan* det som evt. sker, det sker?

Spørgsmålet kan måske virke lidt perifert i forhold til Bangs fokus, som jo ret beset er begrebet om tankevirksomhed. Og hvis hun undlader at replicere, kan jeg godt forstå hende. Når jeg alligevel drister mig til at stille det, så er det fordi jeg er oprigtigt interesseret i hendes arbejde som et reelt alternativ til en konstruktivistisk læringstænkning, der ikke fornægter tankevirksomhedens konstruktivitet, men fletter den ind i det praktiske livs levede orden og de former for omverdensforbindelse, der gør sig gældende der. På denne vis etableres der et udgangspunkt for at gå i dialog med den realistisk fænomenologiske tænkning efter Merleau-Ponty og de former for antropologisk selvpsykologi, som Preben Bertelsen og jeg selv (i al ydmyghed) hver for sig arbejder på at udvikle. Sådanne dialoger vil måske kunne vise sig frugtbar i bestræbelser på at udvikle en sammenhængende lærings- og selvdannelsestænkning som et kritisk realistisk alternativ til de former for totalkonstruktivisme, hvor den udviklingsmæssige betydning af forholdet til andre mennesker reduceres til at være en anledning til *selv irritation* i individets autopoietiske og selvreferentielle-lukkede mentale operationer. Luhmanns systemkonstruktivisme er en sådan:

"...radikalt individualistisk teori, fordi den ikke blot karakteriserer sine individer ved konkret enestående kombinationer af karakteristika, men desuden ved nogle *selvkonstruerede* omverdens-perspektiver, altså ved nogle verdenscæsurer, som er helt specielle for hvert enkelt individ" (Luhmann, 1995, p. 46 – mine kursiveringer),

hvor det slagordsagtigt hedder, at "...*al socialisation er selvsocialisation*" (1994, p. 172), og enhver form for opdragelse er en umulighed:

"Det som opdrageren foretager sig, er umuligt" (Luhmann, 1994, p. 166). "Opdragelsen står, som i korthed antydnet ovenfor, foran det problem, at den ikke kan, hvad den vil. Den har at gøre med psykiske systemer, som kun gør det, som de gør. En elev, som griner, griner. En elev, der regner, regner. Man kan reagere kommunikativt derpå med dadel eller belønning, men der findes ingen mulighed for

at specificere bevidsthedsforløbet gennem kommunikation" (ibid., p. 168).

Uden at gå dybere ind i diskussionen af Luhmann her, så er det klart, at en så radikalt individualistisk konstruktivisme som hans næppe kan danne udgangspunkt for en psykologvidenskabelig bestræbelse på at forstå, hvad der på niveauet for den levede orden foregår i relationer mellem mennesker, og hvilken betydning dette har for individets udvikling (af tankevirksomhed, selvdannelse mm.). Ikke fordi påstanden om, at opdragelse ikke definitivt kan føre til et nærmere bestemt mål er urimelig, men fordi denne påstand hviler på de radikalt individualistiske antagelser om: (1) at psykiske systemer *kun* gør det, de gør, og (2) at *al* socialisation er selvsocialisation. Sådanne antagelser giver netop kun mening, hvis man ser bort fra niveauet for den levede orden, hvor praksisforvikling er grundlæggende, og hvor mennesker som en indvendig forbundet del af hinandens tilværelsesrealisering bliver en *medskabende* komponent i denne, og derfor også får en både opdragende og socialiserende effekt, som vil influere på både udviklingen af tankevirksomhed og evt. selvdannelse⁴.

Og da niveauet for den levede orden jo netop er basislinjen i Bangs arbejde kunne det være interessant at vide, hvilke overvejelser hun eventuelt måtte have gjort sig vedrørende forbindelsen mellem udviklingen af tankevirksomhed og selvdannelse. Eller spurgt på en anden måde: Hvis nu det empiriske fænomen i Bangs undersøgelse havde været elevernes selvdannelse set i lyset af deres udvikling af tankevirksomhed, ville dette så "...ikke stille de teoretiske pointer i artiklen anderledes, eftersom de hævdes at være af almen karakter" (Bang, i targetartiklen)?

Slutbemærkning. Til sidst et lille ønske. Mon det er muligt for Bang at præcisere lidt nærmere, hvor Gibson "...går til den yderlighed at afvise intentionaliteten som grundbegreb". Som en forhåndsmodydelse vil jeg i så fald gerne kvittere med den oplysning, at der i forhold til Gibsons sidste bog (1979) ikke skulle være noget problem forbundet med Bangs ønske om "...at bruge begrebet om intentionalitet som en form for brobygning imellem den økologiske perceptionspsykologi (Gibson) og den økologiske teori om tankevirksomheden (mit eget projekt)" (Bang i targetartiklen). Bl.a. fordi Gibson der selv gør det klart, at han ikke lægger afstand til, men implicit forudsætter at perception er intentional:

"Perceiving [...] is a keeping-in-touch with the world, an experiencing of things rather than a having of experiences. It involves *awareness-of* instead of just awareness. It may be awareness of something in the environment or something in the observer or both at once, but *there is no content of awareness independent of that of which one is aware*" (Gibson, 1979, p. 239 – mine kursiveringer)

⁴ Ret beset er opdragelse og socialisation for Luhmann (1994, p. 163; 1993, pp. 200-202) forskellig fra hinanden idet opdragelse tilsigter en forbedring af den opdragede, mens socialisation ikke tilsigter noget, men blot sker.

Referencer

- Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hansen, J. T. (1999). Psykologisk "iagttagelse" af Luhmann. *Nordisk Psykologi*, 51 (2): 98-127.
- Hansen, J. T. (2000) *Man løser vel ikke problemer ved at eliminere dem, I? Svar på Kruse & Rasmussens "korrektioner" til min iagttagelse af Luhmann: 1-18* <http://www.psy.au.dk/antropsy>
- Hansen, J. T. (2000a) *Man løser vel ikke problemer ved at eliminere dem, II? Pædagogisk-psykologisk konsekvenser af Luhmanns konstruktivisme belyst ved et selvpsykologisk alternativ: 1-12.* <http://www.psy.au.dk/antropsy>
- Kruse, S. & Rasmussen, J. (2000). Luhmann misforstået: Korrektioner til Jan Tønnes Hansens artikel *Psykologisk "iagttagelse"* af Luhmann. *Nordisk Psykologi*, 52 (3): 233-241.
- KvaN, 1999, 54: Temanummer: Læring og Undervisning.
- Luhmann, N. (1992). Hvorfor systemteori?. I: Jacobsen, J. C. (red). *Autopoiesis. En introduktion til Niklas Luhmann*. København: Politisk revy.
- Luhmann, N. (1993). *Sociale systemer: grundrids til en almen teori*. 1. elektroniske udgave. København: Munksgaard.
- Luhmann, N. (1994). Barnet som medie for opdragelsen. I: John Cederstrøm m.fl. (red). *Læring,samtale, organisation: 161-190*. København: Unge Pædagoger.
- Luhmann, N. (1995). Subjektets nykker og spørgsmålet om mennesket. I: J. C. Jacobsen. (red.). *Autopoiesis II: udvalgte tekster af Niklas Luhmann*. København: Politisk revy.
- Luhmann, N. (1998). Erkendelse som konstruktion. I: Mads Herman (red.). *Fra læringens horisont*. Århus: Forlaget Klim.
- Rasmussen, J. (1996). *Socialisering og læring*. København: Unge Pædagoger.